

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՈՋՄԱ ԳՐԻՋ ԵՒ ԾԱՂԿՈՂ

(1205? — 1219?)

Հնագույն գրիչներու կարգին նշանաւոր տեղ մը կը գրուէ Կոյմա, որ ապրած է ԺԻ. դարու սկիզբը: Իր պարագան աւելի ուշագրաւ կը դառնայ անով որ իր գրչէն ծանօթ են չորս Աւետարաններ, միջին երկաթագրով և նկարազարդ: Նախ տեսնենք անոնց համառօտ նկարագրութիւնը:

Ա. — Դրուած 1205/ին, Սարբերգ, մագաղաթի վրայ, միջին անկլինաւոր երկաթագրով, երկսիւն և նկարազարդ, երաժիշտ Թորոս Քահանայի համար. — Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան, Մայր Յուցակ Հայ. Չեռագրաց Վենետիկի, Հատոր Ա. 1914, էջ 397-402, Հմմտ. Կարեգին Կիզ. Յովսէփեան, Յիշատակարանք Չեռագրաց, Հատոր Ա. Անթիլիաս, 1951, էջ 803-4, Շողակաթ, 1952, էջ 279:

Այս Աւետարանի գրութեան ժամանակը մասին ցուցակագրողը կու տայ սա ծանօթութիւնը. «Ժամանակ 1205 (= ՈՄԴ), որը սակայն նոր գրչութեամբ գրուած է և շատ ետքը վասնզի հնայն քնաւ հետք մը չի տեսնուիր, որ ըստ իս այդ թուականէն շատ աւելի հին ըլլալու է» (էջ 398): Իսկ երկու էջ անդին դարձեալ կը ծանօթագրէ. «Ի թուին (տեղը գատարկ թողուած, որը նոր գրչութեամբ լրացուած է այսպէս, ՈՄԴ)»: Մեր տեսութեամբ յիշեալ թուականը լաւ կը պատշաճի այս Աւետարանին գրչութեան և կրնայ ըլլալ իսկական հարազատ տարեթիւը, նշանակուած ոչ թէ «նոր» այլ «սարքեր» գրչութեամբ:

Բ. — Օրինակուած մագաղաթի վրայ, միջին միտրոպեան գրով, երկսիւն, վարդան կրօնաւորի պատուէրով. — Թ. Արք. Դուշակեան, Հանդէս Ամսօրեայ, 1924, էջ 520, Գ. Կիզ. Յովսէփեան, Յիշտ. Չեռագրաց, Ա. էջ 663-4, Շողակաթ, 1952, էջ 279:

Գ. — Օրինակուած մագաղաթի վրայ, կէս երկաթագրով, երկսիւն և նկարազարդ, Ռապնա Կոստանդին Եպիսկոպոսին համար.

— Ծագիկ Լրագիր. Կ. Պոլիս, 1891, Մայիս 18, էջ 3, Տրդատ Վ. Պալեան:

Այս ձեռագրին յիշատակարանները չեն մտած Կարեգին Կաթողիկոսի ժողովածուին մէջ, Իսկ խորանները, զարդերը, պատկերները և զարդազարդ «ճաշակաւոր» շինուած, սքանչելի, զմայլելի գեղարուեստ են և սակեղօծեալ «ըստ ցուցակագրողին»:

Դ. — Դրուած 1219/ին Քարդանճաղ Անագաւորին մէջ (Սարբերգ), մագաղաթի վրայ, միջին ուղղանկիւն երկաթագրով, երկսիւն և նկարազարդ, Սաչեք Քահանայի համար. — Գ. Կիզ. Յովսէփեան, Յիշտ. Չեռագրաց, Ա. էջ 801-801:

Այս չորս Աւետարաններուն մէջ, աւելի կամ նուազ ընդարձակութեամբ, կը զետնուին մի քանի յիշատակարաններ գրչէն կ'արտագրենք կարգաւ:

Ա. — Աւետարան

1. — ԶԹաւրոս երաժիշտ՝ գատացաւ սուրբ տառիս յիշեալիք ի Տէր Քրիստոս՝ ամենայն օրդիք լուսոյ, ամէն: Այլ և զմեզուցեալ գրիչս զԿոյմա աղաչեմ:

2. — Զպատուական Հայր Թորոս երաժիշտ և ընտրեալ սուրբ յիշեալիք ի Տէր Քրիստոս ամենայն օրդիք Սիոնի սրբոյ, որ նորոգել էտ, ամէն: Այլ և զանտրժան Կոյմա գրիչ, աղաչեմ:

3. — Շնորհիւ Տեառն սկսաւ եւ ողորմութեամբ նորին կոտարեցի գատուածախաւս սուրբ Աւետարանս՝ ի քաղաքիս Սարբերգ, ընդ հովանեաւ սրբոյ Կարապետին և սուրբ Յակովբայ, ի թուին ՈՄԴ [= 1205] ընդ ձեռամբ Կոյմա մեղաւորի և անարժան գրչի: Հրամանաւ աստուածահաճոյ հայր Թորոսի և ընտրեալ երաժիշտի Արք աղաչեմք զամենեւեան օրք կարգայք, յիշեալիք զիս զմեղապարս գրիչս զԿոյմա և զձեռնակս իմ եւ զեղբարս իմ և զԹորոս երաժիշտ գատացաւ սորա, զի ողորմեսցի մեզ Տէր Աստուած և փրկեսցէ յանձն զհինի հրոյն. և յիշողացդ տացէ Տէր գաւապաւ բարին ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս, ամէն:

4. — Զկին ոմն Զառապեալ մեղաւք, որոյ անուն Թագունի, յիշեալիք ի Քրիստոս, և Աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

5. — Ի Թաւրոսի երաժիշտի ազնեա Քո. Եաւուր մեծի այլ և Կոյմա մեղաւոր տրամար յետին գրչաւորի:

Բ. — Աւետարան

1. — Զմեղապարտ գրիչս զԿողմա աւազեմ յիշելի:

2. — Փառք քարերարին Ստուծոյ . . . ճնորհիւ Աստուծոյ սկսայ եւ ոլորմութեամբ նորին կատարեցի զկեանսաբեր սուրբ Աւետարանս ի ճշմարտ և փառաւոր աւրինակէ, որոյ մականունն Կողման լարունակութիւնը կը պակսի:

Դ. — Աւետարան

1. — Ստացաւ սորա գատաւածաւանակ սուրբ եպիսկոպոս վերադիտող տանն Ռապէա զտէր Կոստանդին և զչնորձապարզ կրօնաւոր զեղբայր նորա տէր զԵպիփան յիշեալիք ի Քս. ամենայն օրդիք լուսոյ, որ ետունն զծիլ զկեանսաբեր Ա. Աւետարանս ի յիշատակ խրեանց և ծնաւդաց խրեանց, ամէն: Այլ և զանարժան գրիչս զԿողմա աւազեմ յիշելի արժանի արարէք և Աճ ձեզ ողորմեացի, ամէն:

2. — Զորապան եպիսկոպոս զտէր Կոստանդին գտացաւ սորա յիշեալիք ի Քս. ամէն: Այլ և զմեղապարտ գրիչս զԿողմա:

3. — Աստուածապատիւ եպիսկոպոս զտէր Գրիգոր վերադիտող տանն Փարզմանաց և զհրաշալի ծերունի եղբայր նորա զՊապարէ կրօնաւոր յիշեալիք ի Քս. ամենայն ընթերցողք սորա, ամէն: Այլ և զմեղապարտ գրիչս զԿողմա աւազեմ յիշելի և Աճ ձեզ յիշելոյ արժանի արասցէ, ամէն:

Դ. — Աւետարան

1. — Զանարժան գրիչս զԿողմա յիշեալիք ի Տէր:

2. — Փառք . . . ամէն: ճնորհիւ Տեառն սկսա եւ ոլորմութեամբ նորին կատարեցի զկեանսաբեր Ա. Աւետարանս ի փառաւոր աւրինակէ, որոյ Մուրդանեցի կոչիցի, ի թուիս ՈԿԸ [= 1219]. ի նուաստ անապատիկս Բարգանձա, ընդ հովանեաւ Ա. Աստուածածնիս, ի հայրապետութեան տեառն Յոհաննիսի և յեպիսկոպոսութեան տէր Առաքելի, ընդ ձեռամբ Կողմաի մեղաւորի և անարժան գրիչի: Արդ, ով աստուածատէր հարք և եղբարք, յորժամ լուսաւորիք սովաւ, յիշեացիս զԿողմա և զճնոյլս իմ եւ զեղբարս, զի ողորմեացի մեզ Տէր Քրիստոս, և զսառապեալ կին ոմն Թագունի, և յիշողացդ տացէ Տէր զանապատ բարիսն ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յաւիտե . . .

Վերադիտող յիշատակարաններուն մէջ տեսնուող ոճի ակերտիս նմանութիւնները, ընդգծուած մեր կողմէ, կը հաստատեն գրիչի նոյնութիւնը: Այդպէս չէ սակայն պարագան հինգերորդ Աւետարանի մը, զոր Պր. Յ. Բիւրտեան ներկայացուցած է Շողակաթի մէջ (1952, էջ 278-283 և 325-331), «Կողմա Գրիչ և Երեք Յունական Մանրանկարներ» խորագրերը կրող իր մատմանարութեան ընթացքին: Այդ վերջին Աւետարանը միասին է և թղթեայ, օրինակուած անցման կողմէն հին բոլորագրով և ունի հանեալ երկու յիշատակարանները:

1. — Տէր Աճ ողորմաւ Կողմայի մեղապարտ կրօնաւորի և անպիտան գրիչի, ի յաւուրն քո գատաւածանի, և իւր ծնողացն Պետրոսի և Մարիայի ամէն ամէն:

2. — Քս. Աճ ողորմաւ Կողմայի մեղապարտ կրօնաւորի և զծողի կենսատու տառի քո, և ծնողաց իւրոց յաւուր գատաւածանի քո ամէն: Ընդ նոսրի Պապա Սիմեոնի Առհայնեւոյ և ծնողաց իւրոց կիւրակոս քանանայի ամէն ամէն:

Այս յիշատակարաններուն միւսներէն ունեցած սճական մեծ տարբերութիւնները, և ձեռագրին թուղթի վրայ, միասին, և հին բոլորագրով կամ անցման գրով օրինակուած ըլլալը հաստատապէս կը ցոյցնեն թէ այս վերջին Աւետարանը գաղափարող Կողման տարբեր է նախորդէն և ապրած է անկէ ետքը:

Կողմա գրիչի յիշատակարաններուն մէջ ուշագրաւ կէտ մըն է յիշատակութիւնը իր գործածած օրինակներուն. այսպէս, Բ. Աւետարանը գաղափարած է օր ճշմարտ և փառաւոր աւրինակէ, որոյ մականունն Կողմանն է: Իսկ Դ. Աւետարանը գաղափարած է օր փառաւոր աւրինակէ, որոյ Մուրդանեցի կոչիցի:

Կողման օրինակէն գաղափարուած Աւետարանը չունի «ահաքանութեան համարը Ղուկասի մէջ, շնացեալ կնկան պատմութիւնը Յովհաննէսի մէջ և Մարկոսի վերջաւորութիւնը» (Հանդ. Ամս. 1924, էջ 520): Կողման օրինակը կը թուի թէ այն Աւետարանն էր որուն պատրաստութիւնը կապ ունէր ԺԱ. դարու նշանաւոր վարդապետներէն Յովհաննէս Կողեռնի հետ:

Մուրդանեցիի օրինակէն գաղափար-

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

բ) — «ՄԱՍԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ»

Նարեկացին ոչ միայն իրրե միտով, այլև իրրե խոշոր ստեղծագործող պարզ գիտակցում է, որ իր անձնական ապրումներն մէջ հասարակական ընդհանրացումներ է կատարում, բայց այդ մասին գիտ չէ տոյ. այժմ հետեւինք նրա «Ողբերգութեան Մատենան» բովանդակութեան գործադրման ընթացքին:

Եւ Բանգի սկիզբն կալոյ խօսել ընդ Բեզ՝
Որ ի ձեռին ունիս զօւնն կենդանութեան
նոգուոյս բազմամեղի,
Յիրաւի սարսեալ դողացեալ ճազնապաւ
մեծաւ յաւէս երկնչիւմ...

(Քան Գ. — Ա.)

Դեռ նոր է սկսել բանաստեղծը որտի խորքերից իր խօսքը Աստուծո հետ, բայց դա բաւական է արդէն, որ նրա էութիւնը համակուր մեծ ահով ու տագնապով: Այդ ահը անհափ տանջալից է, ուստի նա Յովբից աւելի ողբալի պատկերացնելով իր

ուած ուրիշ երկու Աւետարաններու յիշատակութիւններ ևս հասած են մեզի: Մին 1144 թուականով մագաղաթեայ յիշատակարան մը ուր կը կարդացուի. «... այսմ անգիւտ մարգարտիս և ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ ճարտարագիծ գրչի...» (Հանգ. Ամս. 1902, էջ 62): Միւսը ճիշդ նոյն բառերով և կարեւոր յաւելումով մը, 1230 թուականին կ'ըսէ. «... այսմ անգիւտ մարգարտիս և ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ, ճարտարագիծ գրչի և անյաղթ գիտնականի» (Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուդակ Զեռ. Վենետիկի, Ա. Հասար, Աւետարան թիւ 129, էջ 572):

Ո՞վ էր այս ճարտարագիծ գրիչ և անյաղթ գիտնական Գրիգոր Մուրղանեցին: Առ այժմ սաչափը միայն յայտնի է որ կ'ապրէր 1144 թուականին կամ անկէ առաջ:

Ն. ԵՊՍ. ԽՈՎԱԿԱՆ

գրութիւնը, ասում է, թէ աւելի լաւ կը լինէր՝ ինքը բոլորովին ծնուած չի լինել, նա սոսկում է Աստուծո ահեղ և անաչառ դատաստանին ներկայանալու մտքից և անհրաժեշտութիւնից, որովհետեւ Աստուծոն ոչինչ չի կարող զաղտնի մնացած լինել, իսկ ինքը չէ՞ որ երկրածին մարդ է անհնչողականաւ անկայուն գոյիւ զբաղեալ, որ ինքը բացարձակապէս ստում է ամէն քայլափոխին և ճշմարտութիւնն բնաւ չի խօսում: Ի՞նչ երեսով նա պէտք է ներկայանայ Աստուծոն, երբ նրա ցոյց տուած երախտիքների նկատմամբ ինքը չսփազանց ապերախտ է գտնուել:

Բանաստեղծը ասում է, որ Աստուծո մարդուն ստեղծել է Իր պատկերի նման, տարբերել է միւս շնչաւորներից՝ օժտելով մտքով ու բանականութեամբ և պճնել է անձնիչխան կեանքով, բայց այդ բոլորի փոխարէն ինքը երախտամոռ է գտնուել և անրա հոգուն չի տուել հանգիստ իր մարմնիկէն տաղաւարի մէջը: Նա զարմանք է յայտնում այն բանի համար, թէ ի՞նչպէս Աստուծո չի այրում իր նանրութեամբ լեցուն բերանը, չի կշտամբում իրեն այն ժամանակ, երբ ինքը յանդգնում է նրան կցորդուել: Այստեղ մի պահ Նարեկացին ընկնում է յուսահատութեան գիրկը և բացազանչում, թէ ինչ օգուտ հիւսել չափաբերական կսկծալի խօսքեր, երբ իր մեղքերի չափը անցել է ու բժշկութիւնը դարձել անհնար, և ինքը արդէն մեռած է հոգով: Բայց այս տրամագրութիւնը տեւում է մի պահ միայն. իսկոյն նա սթափում է յուսահատութիւնից և գրում.

Իսկ արդ զի՞նչ բարեւոք գոյ առ այս,
Կամ ո՞ր օգուտ ինձ առ սոյն սահման
Ընթացից ձայնիս հեծութեան՝ լիանել,
Եւ ոչ զամբարեալ շարաւ մահացու վիրիս՝
Խաւանաւ բանիս արտաք հեքեք...

(Քան Զ. — Ա.)

Ծագում է նորից փրկուելու յոյսը և այն կապում «գործած մեղքերի» ամենագաժան խոստովանութեան հետ և բանաստեղծը սկսում է իր մեղքերի և յանցանքների պատկերման ու թուարկման անընդհատ շարքը: Բայց հնարաւոր է բոլորը խոստովանել, հորց է տալիս նա. գրանք